

AZ ÖREGSÉG FOGALMA AZ IDŐSGONDOZÁS FELŐL¹

Az idősgondozás elemzése kulturális és társadalmi kérdések megértésében egyaránt eredményesen hasznosítható. Egyrészt az idősor kognitív kategóriájának a megismerésében, másrészt az életkorhoz és az életkorba tartozókhoz való viszonyulás feltárásában lehet a segítségünkre. Olyan feladatvállalásról és tevékenységi körről van szó ugyanis, amely nem csupán egészségügyi természetű aktivitást jelent, hanem mentális és szociális dimenziókat is keresztez.

Rálátást enged az adott közösség kulturális definíciójára az öregség fogalmáról. Azáltal, hogy a gondozáshoz a hanyatlás, a kiszolgáltatottság, a függőség jelentései asszociálhatók, hozzájárul az öregkor belső tagolásának, valamint az öregkorhoz való elutasító / távolságtartó magatartás és negatív sztereotípiák megértéséhez.

Ugyanakkor a kapcsolatháló értelmezésére és az azon belüli hierarchiák elemzésére is igen alkalmas. Bár e feladat beletartozik mind az egyén, mind a család, mind a társadalom és az állam felelősségi- és hatáskörébe, ezek nem egyenértékű alternatívák. Annak alapján, ahogyan a vizsgált közösség fontossági sorrendbe állítja és alkalmazza őket, illetve ítélkezik fölöttük, világossá válik a társadalmukról való gondolkozásuk, a különböző kapcsolattípusok közötti viszonyrendszer.

Bár e két sík folyamatosan egymásba fonódik, az alábbiakban egymástól kissé elválasztva kezelem őket. De valójában a szándékom az, hogy egyiket a másik megértésére alkalmazzam, hogy együttesen vezethessenek el a munkám alapját képező szilágysági faluban tapasztalt öregség-jelenség értelmezéséhez.²

Az idősgondozás mint az öregkor egyik jelentéstartománya

A gondozás és az öregkor közötti tartalmi kapcsolat igen szoros, és mégsem moshatók egymásba. Épp emiatt fontos a figyelmünket ide irányítanunk. Az átfedés részlegessége következtében keletkező érintkezési felületek és elcsúszások lényeges kérdésekre világítanak rá.

Mindenekelőtt a harmadik és a negyedik életszakasz elválasztásában van nagy szerepe, mivel az idősgondozásba tartozó feladatkörök töltik fel tartalommal a negyedik életszakaszt. Ez részben ugyan azért van, mert az egyén természetesen az életút utolsó periódusában szorul fokozott segítségnyújtásra, folyamatos ápolásra. De ez még korántsem elégséges magyará-

¹ A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület *Generációk a történelemben* című 2007-es évi konferenciáján elhangzott előadás átdolgozott változata.

² Az adatközlők védelme érdekében a tanulmányban használt valamennyi tulajdonnév fiktív.

zat, hiszen az egészségi állapot romlása nem feltétlenül a nagyon idősök esetében következik be, és nem kizárólag csak ekkor merülhet fel a mások nagyobb mértékű beavatkozásának igénye. Úgy vélem, a negyedik életszakasz megformálásának tendenciájában benne van az időskornak a negatív tartalmaktól való tehermentesítési törekvése is. Nem véletlen tehát, hogy megalkotnak egy olyan periódust, amihez hozzárendelik a kellemetlen, nem szívesen felvállalt jelentéseket, és azt eltávolítják, a lehető legmesszebbre tolják ki, mely mechanizmus során egyúttal a korábbi életszakasz jelentéstartománya is újraprendeződik.³ Ez egyszerre ad választ az idősgondozáshoz való halasztó/vonakodó magatartásra, valamint a két életszakasz közötti határvonal koncepcionálisan kedvező irányba való elmozdítására.

Másrészt választ kapunk arra is, hogy miért nevezik az időskort második gyermekkorak. A gondoskodásra szorulás, az önállóság elvesztése – vagy legalábbis részleges elvesztése –, az önellátásban való korlátozottság olyan jellemzők, amelyek a gyermekkor sajátjai, de ugyanakkor a gondozás állapotában lévő idősök tulajdonságai is, ezért nem véletlen, hogy a kettő között összefüggést vélnek felfedezni, és e kapcsolat meglétét maguk az idősök sem vonják kétségbe, bár nagyon erősen stigmatizál.

„Az öregség egy folyamat, amit megállítani nem lehet, csak lehet lassítani. Olyan értelemben, hogy gyógyszerrel. De ez egy elég csúnya betegség, mert ebből nem lehet kigyógyulni soha. Tibi [az unokaöccse] azt mondja, hogy nekem már kéne buletint [személyi igazolványt] csinálni, mert a 14 évet betöltöttem, olyan öreg vagyok. Tibi egy olyan vicces fiú.”

Annak leleplezésében, hogy az idősgondozás és az öregkor jelentései hogyan kapcsolódnak egymáshoz, két szempont végigvezetését tartom informatívnak. Egyrészt azon feladatok körét nézem meg, melyeket az idősgondozás részének tekintenek, másrészt pedig azt vizsgálom meg, hogy mikortól alkalmazzák, azaz melyik az az állapot, amikortól kezdődően úgy értelmezik, hogy alkalmazásának megkezdése elérkezett.

A feladatok

Beszélgetőtársaimtól – mind a fiataloktól, mind az idősektől – rendszeresen kérdezgettem, hogy mit kell tartalmaznia a gondozásnak, mit kell elvégezniük az utódoknak ahhoz, hogy azt megfelelő és *tisztességes* gondozásnak lehessen tekinteni. A kép meglehetősen egységes, s ha van is némi árnyalatbeli különbség a válaszok között, az nem az eltérő generációkhoz, hanem az eltérő nemhez való tartozás számlájára írható.⁴ Összefoglalásképpen az mondható el, hogy a gondozás alatt a fizikai létfenntartás biztosítását érti a tölgyesi közösség: „*Nékiünk ez dosztig elég. Tudod, drága, mik csak*

³ Lásd még Bourdelais 1993, Pochet 1997.

⁴ A férfiak nagyobb mértékben hangsúlyozzák a fizikai létfeltételek biztosítását, a lelki jólétről való gondoskodás igénye pedig nagyobb mértékben fogalmazódik meg női oldalon.

ennyit élvezünk. [...] Télben jó meleg ház, legyen meg a mindennapi.” Az étel, ital és meleg szoba egyfajta gondozási minimum, de szükséges arra is felhívnom a figyelmet, hogy nem több sztereotip kijelentésnél. A tűzifa megvásárlása ugyanis nem az utódok zsebébe terheli. Ezt az idősek fedezik nyugdíjukból, s ha nem elégséges a pénzük, akkor kölcsönt vesznek fel a nyugdíjasok számára államilag működtetett segélyalapról (Casa de Ajutor Reciproc a Pensionarilor).⁵ A fa felvágása sem feltétlenül tartozik a gondozók feladatai közé, mert többnyire fizetett munkaerővel végeztetik el az idősek. A behordástól kezdődnek csupán az utódok teendői. Az étel és ital beszerzése⁶ az idősek térhasználatának beszűkülésével átkerül a fiatalabb generációk hatáskörébe, de ez nem jelenti feltétlenül az anyagi terhek átruházását, ugyanis a boltban, azaz pénzért vásárolt élelem értékét az idősek igyekeznek maradéktalanul megtéríteni.

A mosást, a mosdatást és a takarítást nem szokták említeni gondozói feladatként, pedig legalább annyiban hozzátartozik, mint az előbbiek – ez is a norma verbális és non-verbális szintje közötti elcsúszást jelzi, és az előbbi sztereotip jellegét leplezi le. Mindhárom teendő a tisztaság körébe tartozik, alapvető higiéniai feltétel, ami szintén a fizikai jólét biztosításaként értelmezhető. De ugyanakkor, ha kisebb mértékben is, szerepet játszik a külső világgal való kapcsolattartás szempontjából is: a rendetlen, koszos, netán szagos test és lakás azon tényezők közé tartoznak, melyek stigmákat vonnak maguk után, és szegyenkezésre adnak okot gondozott és gondozó számára egyaránt.

Az egészség biztosítása ugyancsak ebbe a körbe tartozik. Az orvoshoz való eljutás és a gyógyszerek beszerzése fontos feladat. A tennivalókat ugyan egyértelmű morális elvek szabályozzák, mégsem mellékes az az ambivalencia, ami mégiscsak a velejárója.⁷ Bár itt most nem az anyagi terhekre helyezem a hangsúlyt, röviden megemlítem, hogy ezen a téren is van némi bizonytalanság, mivel a konkrét helyzetekre vonatkozóan nincsenek normaszzerű stratégiák, ezért mindig az adott szituáció alapján kerül sor az – explicit vagy csupán implicit – alkufolyamatra arra vonatkozóan, hogy ki és mennyit fizet. Lényegesen nehezebb és több belső feszültséget okozó kérdés, hogy meddig érdemes és szükséges igénybe venni az egészségjavító szolgáltatásokat, vagyis: hol van az a határ, amikortól kezdve az idős

⁵ A tagok a nyugdíj 1%-át fizetik be havonta. Öt hónap után már igényelhetnek kölcsönt, a kamat 9,5 %. A legnagyobb felvehető összeg két nyugdíj értéke, a felső határ 500 RON. A faluban kb. 120 tag van, havonta 10–12 személy vehet fel kölcsönt, vagyis annyi pénz adható ki, amennyi a nyugdíjak utáni bevétel (átlagban 3500–4000 RON a havi befizetés Tölgyesen). A legtöbben a tűzifa megvásárlására veszik igénybe a kölcsönt, ennél ritkább, de szintén fontos ok a valamelyik családtag esküvőjére történő nászajándékvásárlás.

⁶ Tölgyesen az udvari kút vizét csak főzésre, mosásra, mosogatásra használják, az ivóvizet a falu központjában lévő kútról hordják.

⁷ Az intergenerációs kapcsolatok megértésére és leírására javasolt ambivalencia-elméletről lásd CONNIDIS–McMULLIN, 2002, 558–567.; CURRAN, 2002, 577–584.; LUESCHER–PILLEMER, 1998, 413–425.; LUESCHER, 2002, 585–593.; WILLSON–SHUEY–ELDER, 2003, 1055–1072.

állapota úgy értelmezhető, hogy nincs már mit tenni, nem lehet segíteni rajta, a beavatkozás csak kínozása a betegnek? Ezt fokozza az az általánosan elfogadott álláspont, miszerint a halál akkor méltó az egyénhez, ha otthon, saját környezetében következik be. Éppen ezért minden olyan közbelépés, történjék az a legnagyobb jószándékkal is, ami veszélyezteti ennek lehetőségét, alaposan megfontolandó. Elrettentő történetekként mesélik azokat az eseteket, amikor a beteget bevitték a több kilométerre lévő városba, és vagy még a mentőben, vagy azonnal a kórházban meghalt futkosás, kapkodás, a test *ráncigálása* közben, vagyis az esemény méltóságát megadó csend, nyugalom és szerető környezet hiányában. Csakhogy az adott helyzetben mégsem olyan egyszerű a döntés – annak ellenére, hogy ilyen egyértelmű elvek vannak a háttérben. Mivel a halál bekövetkezésének időpontja nem tudható előre, igen nehéz úgy megtalálni azt a választóvonalat, amin túlmenően a családtagoknak vissza kell húzódnium a passzív figyelés szerepkörébe, hogy később a lelkiismeret küzdőterén feldolgozható legyen a szülő távozása és annak körülményei.

Mindezekhez hozzájárul még utolsó teendőként az eltemetés, ami egyrészt a temetési költségek biztosítását jelenti, másrészt pedig a rítus lebonyolítását. Az utóbbival kapcsolatban nincs különösebb megjegyezni valóm: ez olyan szokásesemény, ami a Tölgyesen legkonzervatívabb, minimális változásokat tud maga mögött, illetve ami erőtejes morális megalapozottsággal bír. Az előbbi viszont átalakulóban van. A közelmúltban az örökségen való osztozkodásban fontos szerepet játszott, hogy ki gondozta és temette el a szülőket. A kettő terhének együttes mérlegelése fontos szempont volt az igazságos és méltányos osztozás kivitelezéséhez. Ma viszont a nyugdíjosztály nagymértékben járul hozzá a temetési költségek fedezéséhez. És mivel a szocializmusban a falubeliek nagy többsége fizetett munkahellyel rendelkezett, aminek következtében most nyugdíjas státussal bírnak, számíthatnak erre a támogatásra. A kollektívában sem dolgozó, háztartásbeli feleségek viszont férjük után megkaphatják ugyanennek az összegnek az 50%-át, aminek – ha kisebb mértékben is – szintén van jelentősége a temetési kötelezettség újragondolásában.

Nos, ezek a feladatok jelentik az idősgondozást. Láthatjuk, a lelki jólét biztosítása már nem tartozik közéjük. Enélkül is jónak, helyesnek minősül mindaz, amit az idősért tesznek. Amire ezen felül kerül sor, fakultatív jellegű, nem várható el, nem kérhető, mert a plusz teljesítés határterületén található. Ettől függetlenül téves lenne arra a következtetésre jutni, hogy elkerüli a családtagok figyelmét. Inkább az mondható el, hogy egyéne válogatja, ki mire tart igényt, illetve ki mivel kíván még ezen felül is hozzájárulni szülei életminőségéhez. Ha a terepmunka tapasztalatait kategóriákba akarom rendezni, háromféle többletfeladatot különíthetek el: (1) szociális támogatás (kommunikáció, társaság biztosítása), (2) vallásgyakorlás lehetővé tétele (templomba eljutás, lelkész meghívása családlátogatásra, otthoni úrvacsoravétel), és (3) örömszerzés (ajándékozás). Az első kettőre erőteljes

vágy él az idősökben: vágy, ami az igény és az elvárás közti határon mozog. Valamennyien szeretnék, hogy a gondozási feladatokat ne csak rutinszerű kötelességként végezzék utódaik, hogy például az ételt ne csak betegyék nekik – ahogy erre számtalan példa van –, hanem részesei maradjanak továbbra is a családnak mint szociális közegnek. Ugyanakkor a túlvilágra készülés folyamatában a vallásgyakorlás vágya felerősödik, és az otthoni imádkozás mellett igényét érzik annak, hogy ne szakadjanak el az egyháztól, és részesülhessenek az úrvacsorai szentségben. Bár a protestánsoknál az otthoni úrvacsora és a családlátogatás semmiféle kapcsolatban nincs az utolsó kenet feladásával, erőteljes elutasítás tapasztalható ezekkel a lehetőségekkel szemben. Leghelyesebb, ha azt mondom, hogy olyan mértékben tartják távol maguktól őket, hogy nem is érdeklődnek, nem is igazán vannak tisztában vele, hogy mivel jár, és hogy egyáltalán mik is ezek. Bár folyamatosan elhangzik az egyház részéről a lehetőség felkínálása, valahogy nem sikerül átültetni a társadalmi gyakorlatba, inkább ódzkodva elutasítják.

Az ajándékozás, úgy tűnik, nem nagy relevanciával bír. Részben azért, mert áramlása egyirányú: a családi viszonyokban megkövesedett a szokás, miszerint az ajándékozó a szülő, az ajándékozott a gyermek. Részben az is szerepet játszik, hogy gyakori, a rituális alkalmakon is túlnyúló ajándékozás az idős generáció gyermek- és fiatalkorában még nem volt, csak később, amikor az ő gyermekeik növekedtek, kezdett megjelenni és fontosságot kapni, ezt annak evidenciájaként fogadják el, miszerint az idősök természetesen állnak kívül az ajándékozottak körén. Végül pedig azt kell megemlítenem, hogy az idősök nem is szorgalmazzák ennek megváltoztatását, ugyanis az a generációk közötti hierarchia megfordulásának explicit kifejezője lenne.⁸ Ritkán kerül arra sor, hogy megemlékezzenek a szülők születésnapjáról, és amikor mégis, akkor többnyire igen közel kerül a *második gyermekkor* jelentéstartományához, ami érzékeny határvonalon mozog: egyrészt örül az idős, hogy számon tartják, és eljönnek a gyerekek, unokák, esetleg dédunokák, másrészt, hogyha nincsen előzménye az ilyen felköszöntéseknek – és a többség esetében nincsen –, akkor a gesztus igen közel áll ahhoz, hogy a kiszolgáltatottság és a szájalom jelzője legyen lévén, hogy a *megöregedett* szülőnek szól.

Végül pedig egy általános, erőteljesen morális szentenciát idézek, ami az idősgondozás felső határát jelzi, egyfajta ideálállapotot fogalmaz meg, és egyúttal magában foglalja a háttérben húzódó, folyamatosan vibráló belső ambivalenciát: „*A gondozásba, hogy jó legyen, mi kell beletartozzon?*”

Abba csak hűség, szeretet, türelem kell. Bármilyen nagyon is szereti a szüleit valaki, de végül már belefárad. Ha nem is kívánja, hogy meghaljon, de terhire van, nehézzé válik. Mert hát a sok nagyon terhelte teszi az embert.”

⁸ Az ajándékozás és a társadalmi hierarchia kapcsolatáról lásd YAN, 1996.

Az idősgondozás idődimenziói

A fentiek ismeretében érthetővé válik, miért halogatják a lehető legvég-sőbb időpontig az idősgondozás elkezdését, ami az idősekre vonatkozóan egyaránt tartalmaz kellemes és kellemetlen következményeket. Az identitás szempontjából mindenképpen kedvező. Aki ugyanis *gondozottá* válik, automatikusan magára ölti a *függővé vált, az életút végén járó, a hanyatlás szakaszába érkezett* jelentéseket, melyek frontálisan ütköznek korábbi önképével, az önállóság eszményével, ami a teljes értékű ember alapvető ismérve. De ugyanakkor feszültségek forrása is lehet, ha túl nagy a távolság aközött az időpont / állapot között, amit az idős, illetve amit utódai az idősgondozás megkezdésére felszólító fordulópontként értelmeznek. A feszültség bekövetkezése vagy be nem következése olyan perspektívát kínál, amin keresztül hirtelen láthatóvá válnak a családon belüli viszonyok, a leleplezett minőségek, melyeknek elrejtésén és megszüpítésén mindkét fél nagy odaadással szokott munkálkodni a család pozitív imázsának érdekében.

Általánosságban az mondható el, hogy az egy udvaron vagy a közvetlen szomszédban élők esetében fokozatos az átmenet a segítség és a gondozás között, a többiekénél pedig a távolság mértékével növekszik a váltás problematikuságának valószínűsége. De ez így önmagában kevés ahhoz, hogy maradéktalanul elfogadhassuk. A kijelentés finomított verziója így hangzik: amennyiben a kötelesség és az elkötelezettség összhangban van egymással, nagyobb mértékben valószínűsíthető, hogy az egymás közvetlen közelségében élők esetében az idősgondozásra fokozatosan térnek át, lévén, hogy a körülmények adottak, és így az átállásból fakadó valamennyi gond azon szint alatt marad, mely válságállapotot idézhetne elő. Viszont a kapcsolaton belüli problémák könnyen vezethetnek bizalmatlansághoz és bizonytalanságérzethez az idősek térfelén – ilyenkor hiába adott minden, hiába van gondozó és hiába van közel, korántsem biztos, hogy megnyugtatót jelent az idős számára.

Az idősek igyekeznek minél tovább megőrizni önállóságukat, és megmaradni abban az imázsban, miszerint nem szüntenek meg rendelkezni az önellátás képességével – jól láthattuk ezt már a munkavégzéshez való ragaszkodás említésekor.⁹ Az utódok pedig segítenek nekik abban, hogy ezt minél tovább sikerüljön megvalósítaniuk. E támogatások mértéke ugyan idővel fokozatosan növekedik, de valójában csak akkor vált át *gondozássá*, azaz értelmeződik *idősgondozásként*, amikor az idős magatehetetlenné válik. Az alábbi példa jól mutatja ezt:

„Mi volt a helyzet? Nem nagyon kellett gondozni, őszintén mondva. Április 21-e volt, vasárnap. Édesanyám felkelő be-

⁹ Az idősek stigmatizálásáról és a kedvező imázs fenntartásáért folytatott küzdelemről lásd még FEATHERSTONE–HEPWORTH, 1995, 126–150.; FEATHERSTONE–WERNICK, 1995, 1–15.; FEATHERSTONE–WERNICK (szerk.) 1995.

teg volt, jött-ment, azér felkelt, kiment. Akkor vasárnap eltárgyaljuk, hogy Temesváron van valami orvos, és vigyem őt oda. Mondom, elviszem holnap reggel, de mondom, addig nem tudok menni, míg nem rendezem a néptanácsnál a helyettesítést, mert ugye, azt muszáj volt. Vasárnap beszélgettünk az ágy szélén, levágtam a körmit, minden, hogy na, megyünk hétfőn orvoshoz. És... Hogy is volt? Na, igen. Keddre rendeztem e. Hétfőn hazajöttem, azt nekifogtam itt kinn a placcon mosni, és a hugomnak a kisfia, olyan nagyocska fiú volt már... Édesanyám kiment a vécére, és jött be, és bement, összeesett. Én nem mentem utána, mostam. Jön ki Sanyi, aszongya: nénje, mama leesett a földre. Esett a csudába, mondom, s avval futok befele. Hát le volt esve, összeesett, és meg is halt ott úgy. Úgyhogy nem volt fekvőbeteg. Úgyhogy ez volt hétfőn 21, április 23-án eltemettük.”

Amennyiben az utódok jelenléte és a segítségnyújtás folyamatossága biztosított, nem vezet feszültséghez az idősgondozás ilyen értelmezése. A gondok akkor jelentkeznek, ha mindez hiányzik, ha a fizikai vagy az emocionális távolság nagyobb annál, hogy a felkínált támogatás elégséges legyen ahhoz, hogy az idős fenn tudja tartani magát.

„Mondtam mind a háromnak, mikó itt vótak Károlyék is, mondtam: beszéljétek meg mán, mán öregek vagyunk. Mán az apjok 81, ha eléri, novemberbe, én meg a 78-at betötöm. De hát lesz valahogy, lesz valahogy, aszonták. De, mondom, én abbú nem lakok jól, hogy 'lesz valahogy'.”

Köztes megoldásként gyakran alkalmazzák, hogy krízisállapotok idejére – betegség alkalmával főként – időszakosan magukhoz költöztetik a szülőt, de amint helyreáll a korábbi *normál* állapot, vagy legalábbis javul annyira a helyzet, hogy az idős ismét el tudja látni a létfennmaradáshoz szükséges főbb feladatokat, visszarendeződnek a megszokott formába.

Az idősgondozás megkezdését jelző időpont értelmezésében az idős neme és családi állapota alapján észlelhetőek nagyobb különbségek. Mivel Tölgyesen a munkamegosztás erősen „gender” függő, és mivel az idősgondozás főként olyan teendőket foglal magában, melyek a női feladatkör részei, férfiak esetében előbb gondolják azt, hogy bekövetkezett a szükségállapot, és az utódnak be kell lépnie a gondozói szerepkörbe. Ugyanakkor az özvegygé válás tekinthető olyan fordulópontnak, ami a generációs viszonyokat megváltoztatja: felerősíti az utódok felelősségét az időssel szemben, valamint tágítja azon teendők körét, ahol az utódnak támogatóként kell aktivizálniuk magukat.

Az idősgondozás mint a kapcsolatháló egyik reprezentációja és formálója

Az idősgondozás olyan összetett és felelősségteljes munka, amelynek ellátási stratégiáiból mélyre vezető következtetéseket vonhatunk le a vizsgált közösség társadalmára vonatkozóan.

Timothy Killian és Lawrence H. Gangong kutatásuk során azt a kérdést vetik fel, hogy az idősgondozás az egyén, a család vagy az állam felelősségi- és hatáskörébe tartozik-e, majd azt vizsgálják missouri-i minta alapján, hogy az individualizmus, a familizmus és a kollektívizmus ideológiái hogyan alakítják az idősgondozásban való szerepvállalás mértékét és az elkötelezettség konstruktív normatíváját (KILLIAN–GANGONG, 2002, 1080–1088.). A három szint elkülönítését fontosnak tartom, részben a feladatok eloszlásának szabályozójaként, majd az elégedettség mértékjelzőjeként, részben pedig a közöttük lévő hierarchikus viszony miatt.

A családot, amit Tölgyesen erős kötések halmazaként gondolnak el,¹⁰ a biztonság alapjaként értelmezik, és úgy tekintenek rá, mint garanciára a válsághelyzetek rendezésében, a szükségállapotok áthidalásában.¹¹ Ennek érdekében valamennyi tagnak szerepet kell vállalnia, hogy az aktuálisan felmerülő problémákat megoldják.¹² Hatékony és adekvát működése felülírja a direkt és rövidtávra építő kölcsönösséget. Lényege abban áll, hogy közösen éreznek felelősséget egymás iránt, és bármelyik komponense szorul gondoskodásra, meg kell találni a módját annak, hogy ellássák az adott teendőket. Az időssekkel szembeni törődést maximum három elv alapozza meg, de akár egy is elégséges ahhoz, hogy gondozási normaként elvárásokat támasszon az utódokkal szemben. Elsőként a vallási hagyományokkal rendelkező morális imperatívuszok említendőek, amelyek arra ösztönzik a családtagokat, hogy magukra vállalják az idősgondozást, hogy *muszájként* értelmezzék az előállt helyzetet. Bár vannak közösségi szintű alternatívák is (egyház, alapítvány, állam), a család gondoskodó szerepe értékelitettebb, mint a formális gondozás bármelyik formája, így *normális* esetben az utódok nem ruházhatják át ezekre a teendőket.¹³ Másodsor az idősöknek azon sajátos *befektetéséről* van szó, ami a genealógiai kontinuitás logikája alapján képes rá, hogy érvényét generációkon keresztül megőrizze: egykor ők maguk gondoskodtak felmenőikről, most viszont az utódaikon a sor, hogy őket elgondozzák. Ez egyfajta morális alap is, amelynek mentén a hozzájuk

¹⁰ Az erős és a gyenge kötések elméletére vonatkozóan lásd GRANOVETTER, 1991, 371–400.

¹¹ Martin Kohli a posztoszocialista kelet-európai országok idősgondozásának áttekintése során Magyarországot emeli ki annak demonstrálására, hogy a család csökkentett mértékben működik szolidaritási és biztosítási hálóként (KOHLI, 1996, 19–20.).

¹² A családról mint alapvető szociális bázisról és szolidaritási alapról lásd BLUM, 2001, 198–237.; SILVERSTEIN–BENGTSON, 1997, 429–460.

¹³ Attias-Donfut és Rozenkier a franciaországi idősök kapcsolathálójának elemzésekor szintén azt hangsúlyozza, hogy az informális támogatás fontossága nagyobb a formálisnál (ATTIAS-DONFUT–ROZENKIER, 1996, 31–53.).

való viszonyulás elhelyezhető a pozitív és negatív minőségű feladatvállalás skáláján.

„Átalába érvényesül az a mese a dézsával: A szülő egy kis dézsába ad az öregnek enni, és akkor a gyerek is farag valamit. És megkérdezik, hogy: mit faragsz? Hát én is faragok egy kis dézsát, hogy majd olyanból adjak neked enni, mikor megöregszel. Annak idején az iskolába tanultuk, de már nem tudom, kinek a meséje volt ez, és ez érvényes, ez örökérvényű, azt hiszem. Tehát elgondozza a szülőt a fiatal, de amibe nőtt fel, az úgy alakul. Mondok név nélkül egy konkrét esetet. A fiatalok már külön éltek, de nem voltak jó viszonyba az öregekkel, ugyanis a fiatalasszony és az anyósa nem szívlelték egymást, és sikerült a férjét is a saját apja, anyja ellen fordítani, és a testvére ellen. És a két gyermek így nőtt fel, ebbe, hogy azokat nem szeretjük, mert ilyenek, ilyenek, ilyenek. Nagyon jól ment a dolog addig, míg az anya meg nem halt. Meghalt az anya, még egy ideig jól voltak, de utána egymásnak estek, az osztozkodáson is: mert nekem nem adtál eleget, annyi a tied, annyi az enyém... És akkor ők maguk azok, akik egymásnak esnek. Mert amennyire nem becsülték... A családba azt hallották, hogy azok az öregek ilyenek, olyanok, ugyanazt rámondják a saját szülőre. Azt, amit hall a családba, azt viszi tovább.”

Az idős és a fiatalabb generációk között felmerülő nézetkülönbségek egyik forrása épp itt rejlik, és azért kezelhető nehezen, mert időben változott az idősgondozás koncepciója, illetve azért, mert az időbeli távolságból kifolyólag az aktuális és a retrospektíven felidézett helyzet összehasonlítása nem lehetséges, inkább csak arra alkalmas, hogy igényeket és elégetlenségeket fogalmazzanak meg. A gondozás kötelezettségének minél kifogásolhatóbb módon való elvárásakor az idősek természetesen saját élettörténetükre hivatkoznak, arra ahogyan ők egykor gondoskodtak öregszeikről. Nem szándékozom kétségbe vonni szavuk hitelességét, de mivel az interjúkon kívül más forrással nem rendelkezem, és úgy vélem, hogy a mostani közlés nem elégséges arra, hogy a múltbéli eseményekre vonatkozóan jól alátámasztott és érvényes következtetéseket vonjak le, nincs más választásom, mint beérni annyival, hogy az elmondottakat kapcsolatszabályozó stratégiának tekintem: a retrospektív jellegű narratívákkal a velük szembeni minél kedvezőbb viszonyulásokat kívánják elérni. A tét ugyan nagy, de a kockázat nem az. A külső tekintély, illetve a belsővé tett külső tekintély mértéke van olyan erőteljes, hogy elviselhető minimumot biztosítson az idősek számára. Természetesen a gondoskodás multigenerációs megítélése között megoldhatatlan az elcsúszás megakadályozása, rések mindig ke-

letkeznek az elvárt és a kapott segítség között.¹⁴ De nem érdemes dramati- zálni vagy konfliktusként értelmezni az itt-ott felbukkanó lyukakat, ugyan- is mindkét oldalon megvan a törekvés a feszültség megelőzésére, és – ha szükséges – az oldására: az egyik oldalon ott a törekvés a feladat – az adott körülményekhez képest legalábbis – minél jobb ellátására, a másik oldalon pedig azt a törekvést látni, ahogyan az elcsúszásokat igyekeznek minél po- zitívabban, gyerekeikre nézve felmentően és megértően értelmezni.

Harmadikként a szülő–gyerek kapcsolat hosszútávú lefutása, a család- ciklusok változása és a közvetlen befektetés említhető, vagyis: „*Mik ma- gunk úgy ítélkezzünk, hogy kötelessége, me hogyha mi feneveltük a gyereket, akkó most kötelessége, hogy egondozzanak.*” Arról, hogy a kettő minősége között milyen a viszony, eltérő a vélekedés annak függvényében, hogy ki hol pozicionálja magát a norma és a pragmatikum talaján álló egyéni ta- pasztalat között. És itt most nem az idősgondozás felvállalásának és az alóla való kibújásnak a szélsőséges eseteiről van szó, ugyanis a probléma nem itt tevődik fel, hanem az elvégzett feladat minősége a kérdéses, a különbségek itt észlelhetőek.

Bár az idősgondozás kötelessége egyaránt érvényes minden utódra, nem mulaszthatom el, hogy az elkötelezettséget árnyaló szempontokról ne ejt- sek már előzetesen néhány szót.¹⁵ Mindenekelőtt a lehetőségeket kell meg- említenem, melyeket az adott körülmények (fizikai távolság, lakáshelyzet, anyagiak) határozzák meg. Fontos szempont a gyermekek száma is, de csak abban az értelemben, hogy az időseknek egy vagy ennél több gyereke van-e, ezen túlmenően már nincs különbség. Logikus, magyarázatra ezért nem szorul, hogy az egyedüli gyerek (az egykézés nem jellemző, még a ma csa- ládot alapítók körében sem) nem osztozik sem a felelősségen, sem az elvég- zendő feladatokon senkivel, teljes mértékben rá hárul a szülő gondozása. A tölgyesi „gender” alapú munkamegosztásból, valamint a vérségi köteléknek az affinálissal szembeni fölülértékelttségéből kifolyólag a leánygyermek nagyobb mértékben érzik magukat elkötelezettek az idősgondozásban, és gyakori példa, hogy akkor is maguk akarják gondozni szüleiket, ha azok egy udvaron élnek fiúgyermekükkel és annak családjával, mivel úgy vélik, hogy a leánygyermeket nagyobb mértékben kötelezi a feladat, mint a fiút, illetve, hogy jobban végzik az ilyen teendőket, mint egy meny. Végül pedig a kapcsolat emocionális tartalmait kívánom hangsúlyozni, ennek ugyanis nagy szerepe van abban, hogy az utódok közül ki és hogyan – mennyiségi és minőségi szempontok egyaránt értendők – járul hozzá az idősek fizikai és lelki jólétéhez.

¹⁴ Andersson és Sundström az idősek által érzett magány magyarázásakor érvel az ideális és a valós interakciók közötti szakadással. (ANDERSSON–SUNDSTRÖM, 1996, 23.)

¹⁵ Az idősgondozásban való részvételt a szociológiai elemzésekben a gyermekek oldaláról (például SHUEY–HARDY, 2003, 418–431.; STEIN et al., 1998, 611–622.), a szülők jellemzői (például IKKINK et al., 1999, 831–844.; PYKE, 1999, 661–672.), valamint a kettő ötvözete (például KILLIAN–GANONG, 2002, 1080–1088.) felől is magyarázzák.

Idősgondozási stratégiák¹⁶

A házastárs jelentősége az életminőségben bekövetkező csökkenés mérséklésében és késleltetésében vitathatatlan. Elsősorban arról van szó, hogy amíg ketten vannak, ki tudja egészíteni egymás gyenge pontjait, illetve meg tudják oldani azon időszakok áthidalását, amikor egyikük vagy másikuk gyengélkedik, és így hosszabb ideig képesek az önállóság – vagy legalábbis annak látszata – megőrzésére.¹⁷ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a gyermekek és / vagy unokák nem segítik őket, és krízishelyzetekben nem lépnek fel támogatóként fokozott mértékben, de azt mindenképpen, hogy a gondozás megkezdésére meglehetősen későn, többnyire csak a haldoklás napjaiban kerül sor. Ha az egészségromlás a férj esetében erőteljesebb, egyértelmű, hogy gondozója a feleség, és a gyermekek beavatkozására csak akkor kerül sor, ha a nő nem bírja egyedül ellátni a teendőket. De a teljes gondozás ilyenkor sem kerül át a gyerekek feladatkörébe, megmaradnak a segítségnyújtás formáinál. Akkor viszont, ha a feleség állapota indul hanyatlásnak, a férj többnyire igényli, hogy az utódok magukra vállalják a gondozást, ám kivétel itt is van, ugyanis K. Péter mindvégig egyedül rendezte feleségét, és csak időnként vett igénybe segítséget.

A Tölgyesen nagymértékben elterjedt törzscsaládforma két szempontból is fontos szerepet játszik az idősgondozásban. Egyik a gondozásba való fokozatos átlépés, amiről az előbb tettem említést. A másik a gondozóválasztás problémaköréhez tartozik. Ezekben az esetekben ugyanis igen korán, a gyerekek családalapítása idején eldől, hogy ki lesz az idősek fő támogatója, esetleg teljes körű gondozója. A kapcsolat akárhogy is alakuljon a továbbiakban, szinte kizárt, hogy változás következzen be a gondozó személyét illetően. Legfennebb csak az fordulhat elő, hogy valamelyik másik gyerek az elégtelen gondozás és az ebből keletkező hiátusok korrigálása érdekében fokozza a segítségnyújtás mértékét – feltéve, ha erre lehetősége van, illetve ha nem korlátozza ebben a háznál lévő testvér. Leggyakrabban akkor kerül erre sor, amikor a szülővel fia és menyé él, de a lánya is olyan közelségben lakik, hogy lehetősége van arra, hogy sűrűbbé tegye a látogatások számát. Felmerül a külső személy gondozói feladatvállalása akkor is, ha unoka él együtt nagyszülővel, mivel ilyenkor a fizikai adottságok ellenére továbbra is a második generáció az, akire gondozóként tekintenek – ugrás a generációs láncban csak akkor van, ha hiányzik vagy nem elérhető az idősert közvetlenül felelősnek számító utód.

Azon idősek esetében, akik egyedül élnek, az egészségi állapot leromlása felveti a költözés/költöztetés problémáját, ami igen érzékeny kérdés.

¹⁶ Ebben a témában más terepre vonatkozó két korábbi elemzésem: TURAI, 2003, 227–250.; 2004, 114–121.

¹⁷ Vö. FEATHERSTONE és HEPWORTH (1997, 135–136.) elemzését arra vonatkozóan, miért törekednek az idősek az önállóság minél további megőrzéséhez. Az általam vizsgált terepen ennél kisebb mértékű a stigmatizálás, ezért az amiatti félelmek is visszafogottabbak.

Általánosan elfogadott és hangoztatott vélemény, hogy: „*Öreg fát hiába ültetik odább, me nem marad meg.*”, illetve, hogy „*mindenütt jó, de legjobb otthon*”. Komoly következményekkel jár ugyanis egy ilyen átszerveződés. Az idősnek le kell mondania megszokott környezetéről, értve ezalatt a fizikai és szociális környezetet egyaránt. Ugyanakkor az önállóság feladását és a kiszolgáltatottság mértékének fokozódását is maga után vonja, aminek következtében a családon belüli erőviszonyok és a kapcsolatok tartalmi is olyan mértékben megváltoznak, hogy elkerülhetetlen, hogy ne állítsa az időst komoly nehézségek elé identitása újragondolásában. Szükségmegoldás mégis, főként azért, mert a család szerepét minden más idősellátási alternatívánál fontosabbnak és kívánatosabbnak tartják. Az igazi válságot az okozná, ha ennek felajánlására nem is kerülne sor, ha ezt a lehetőséget zárólva tartanák.

Mivel a döntés meghozatala és a végleges átállás nem könnyű feladat, élnek az átmeneti megoldásokkal, aminek két formájával találkoztam: időszakosan magukhoz költöztetik az időst, vagy közelebb, de mégis külön házba hozzák a szülőt. Ez egyfajta köztes állapot az önállóság megőrzése és a támogatás mértékének fokozása között, ami, ha sikerül összhangban tartani az idősek és a fiatalabbak értelmezését arra vonatkozóan, hogy hol kell megtartani a választóvonalat, és hogyan kell rugalmasan mozgatni az aktuális helyzetek adekvát kezelése érdekében, megnyugtató megoldás mindkét fél számára.

Nagy különbség mutatkozik a tekintetben, hogy mekkora távolságról akarnak törzscsaláddá rendeződni. Vannak ugyanis falun belüli, és települések közötti mozgások. Az előbbiekre nagyobb mértékben jellemző az, hogy a gyerek költözik a szülőhöz. Mindkét oldalon bekövetkezhet olyan változás, ami előidézheti: a szülő esetében az özvegygé válás vagy az állandó felügyeletre szorulás jelenti a legfontosabb tényezőket, a gyermek esetében pedig elsősorban gyermekeik házasodása és a ház átengedése az, ami költözésre készíthet. A települések közötti lakóhelyváltást egyértelműen az jellemzi, hogy a szülő húzódik gyermeke közelébe (fordított esetre nem találtam példát) amikor felismeri, hogy ereje gyengül, és biztonságban csak akkor lehet, ha utódai karnyújtásnyi távolságban vannak. „*Azír me ott mán nem vót semmi rokonság, egyedű vótam. És törtint egy járvány, elirt, beteg vótam, nem nyitotta rám senki az ajtót. Mire megtudták ezek, hogy jöjjenek el hozzám látogatni, mán feküdtem egy hétig is.*”

Három változata említhető: (1) a szülő visszaköltözik Tölgyesen maradt gyermekéhez, (2) a szülő Tölgyesre költözik ide települt gyermeke után, (3) a tölgyesi idős követi faluból elköltözött gyermekét. Egyik sem problémamentes. Az első azért nem, mert az egyénnek fel kell adnia egy olyan életformát, amit maga választott magának, mert jobbnak tartotta annál, amit faluja felkínált neki. A migrációs sikertörténetet követő irányváltás természetesen nem feltétlenül fordul át kudarc-narratívába, de a valószínűsége meglehetősen nagy. Amennyiben sikerül felülírnia ezt a szülőföld hazahívó

és -vonzó narratívájával, vagy kiegészítenie egy negatív városértelmezéssel, beilleszkedési nehézségekkel (város *versus* befogadó és lélekben tiszta falu), akkor a visszaköltözés a helyreállt állapot vagy az ismét megtalált Paradicsom jelentését ölti magára.

A második a megszokott szociális és fizikai környezet feladását jelenti, és azzal a kockázattal jár, hogy egy kapcsolatszegény világba érkeznek, főleg ha betelepült utódaik nem tudtak megfelelő és többé-kevésbé biztonságot nyújtó szociális kört kiépíteni maguk köré, ami az ő lehetőségeiket is korlátozza.

N. Mihaelaék 1999-ben kerültek Tölgyesre. A veje úgy döntött ugyanis, hogy a gyermekei érdekeit az szolgálja, ha olyan faluban költöznek, ahol jobb az iskolázási és közlekedési feltételek. Miután letelepedtek, biztatni kezdték az idősebbeket is, hogy kövessék őket. Eladták a házat és a földet (kivétel a szőlő), és mindenestől átjöttek ők is. Mostanra a fiúk is megnőtt, aki velük egy udvaron él.

Hozzájuk képest lényegesen könnyebb helyzetben vannak azok, akiknek gyermekük házással került Tölgyesre, hiszen így már készen kaptak egy szociális hálót, ami készségesen nyitotta meg köreit előttük, lévén, hogy családtagokként érkeztek a faluba.

A legtöbb panasz és legnagyobb elutasítás a Tölgyesről való elköltözéssel kapcsolatban tapasztalható, aminek az a magyarázata, hogy többnyire faluról városra való költözést jelent, ami lényeges életmódváltást is maga után von. A legnagyobb félelem a házból a tömbházba való költözés gondolatát övezi, amit a bezártság állapotának és az élet felgyorsított megrövidülésének képzelnek el, bár – ismét hangsúlyozom – a család közelségének a vágya és szükségyszerűsége képes felülírni ezeket a rossz előfeltételezéseket. Gyakorlati nehézsége pedig az, hogy a falusi ház értéke nem fedezi a városi lakás árát, így korlátozza az időst abban, hogy önállóságát megtarthassa.

A külső gondozás igen kedvelt és gyakori formája az idősgondozásnak. Természetesen csak Tölgyesen vagy a közeli településeken élő utódok esetében lehetséges. A konszenzus lényege ilyenkor, hogy senki nem adja fel sem a lakhelyét, sem az önállóságát, mégis odafigyelnek a szülőkre olyan mértékben, hogy a gondozás feladatainak eleget tegyenek. Amennyiben az idős mégis elégedetlen lép fel, annak oka az, hogy a gondozási forma nem feltétlenül választás, hanem inkább kompromisszum eredménye. Mint ilyen, nem egyenlő mértékben felel meg mindkét félnek, ugyanis szinte esély sincs az ideális szimmetria állapotának megtalálására. És az is majdnem ugyanilyen törvényszerű, hogy az idős lesz az, aki számára kedvezőtlenebb a kialakult helyzet, bár nagy megértéssel fogadják el mindazon akadályokat, melyek az utódokat korlátozzák abban, hogy az említettek közül valamelyik másik alternatívát részesítsék előnyben. Ez a gondozási stratégia magában rejti az időlegesség valószínűségét is. Nem véglegesen rögzített: abban az esetben, ha a megegyezés időpontjában fennálló feltételek

megváltoznak, és tarthatatlanná válnak az eredetileg elképzelt módszerek, a család rugalmasan reagál, és megpróbál olyan megoldást találni, ami alkalmasabb a kialakult helyzet kezelésére – de, hadd tegyem hozzá, nem ritka, hogy a gondozási szükség növekedése és az érkező reakció üteme nem egyforma, van némi késés az előbbi hátrányára.

A gondozási formák bemutatása előtt ki kell térni a családon belüli feladatmegosztás problémájára is, merthogy nincsen domináns többségben az a változat, hogy egyetlen gyerek vállalja fel teljes mértékben az időssel kapcsolatos teendőket. Legalább ilyen mértékben tapasztalható, hogy közösen, nagycsaládként lépnek fel az utódcsaládok a problémák rendezése érdekében – akár egyforma, akár eltérő mértékben, melyeket meghatározott körülmények indokolnak és szabályoznak. Ennek a gondozási formának az az alapja, hogy egyik gyerek sem tudja, esetleg akarja felvállalni a szülőt, vagy pedig az, hogy valamennyien magukénak érzik a szülő gondjait, és részt kívánnak venni a teendők ellátásában. Azt is szükséges hozzátennem, hogy még azokban az esetekben is, amikor egyetlen gondozó személyében állapodik meg a család, sem érzi magát felmentve a többi utód az idősgondozás felelőssége és feladata alól. Ritka az olyan eset, amikor valamelyik gyerek semmivel sem járul hozzá szülője jobblétéhez. Többnyire valamilyen deviancia (pl. alkoholizmus) szokott oka az lenni, vagy a testvérek közötti átjárhatatlan konfliktus – az előbbire számos, az utóbbira mindössze egyetlen példát találtam több éves gyűjtésem alatt.

A nagycsalád alapú gondozási formára sokan ideális alternatívaként tekintenek, hiszen a helyzet úgy értelmezhető, hogy valamennyi gyerek erősen ragaszkodik a szülőhöz, és egyik sem akar lemondani arról, hogy magára vállalja az anya/apa terheit. Ez alapjában és kiindulásként igaz is lehet, de ha jobban megnézzük, ez az a változat, ami a legtöbb feszültséget rejt magában. Főként azért, mert a tökéletes feladatelosztás csak elvileg lehetséges. Másrészt azért, mert így folyamatosan rálátásuk van egymás gondozói munkájára, ami egyúttal a minősítés és felülbírálás momentuma is, ugyanis elkerülhetetlen, hogy az egyes feladatokat eltérően ne értelmezzék, és a rájuk alkalmazható legjobb megoldásról is másképpen gondolkozzanak. Végül pedig a gondozás ideje alatt bekövetkező változások hatással lehetnek a testvérek egyensúly és egyenlőség keresési törekvéseire. Két dologról van itt szó: a gondozott problémáinak megváltozásáról, aminek következtében újra kell tárgyalniuk a testvéreknek a munkamegosztást, illetve a testvérek lehetőségeinek átalakulásáról, aminek következtében ismét csak elkerülhetetlen az újabb megegyezésre jutás. Amennyiben rövid távra érvényes stratégiaváltásról van szó, nagy az esélye annak, hogy feszültség nélkül kezelik a problémát, de ha nem, akkor könnyen megbomolhat az egyensúly-állapot. Három olyan tényezővel találkoztam, ami okot ad a méltánytalan feladatosztás érzetének: a testvérek nem vélekednek egyformán a kialakult új helyzetről, így nem indoknak, hanem kifogásnak tartják a teendőkből kevesebbet vállalni akaró / tudó családtag érveit; miközben valamelyikőjük

lead a feladatokból, a többiek nem biztos, hogy fel is tudják vállalni azokat, mert lehet, hogy nincs több idejük, illetve adódhatnak nekik is többletterhek; mivel a közös gondozás egyforma öröklést jelent, nem tekintik méltányosnak, ha nem ugyanolyan mértékben osztoznak a nehézségeken.

L. Piroska anyja halála óta naponta jár apjához. Testvére 16 kilométerre lakik Tölgyestől, nyugdíjas, így hetente egyszer-kétszer ő is el tud jönni. Lányának lejárt a második gyerek után is a gyereknevelési szabadsága, és ösztől vissza kellett mennie dolgozni. Mivel a faluban nincsen bölcsőde, a két éves kisebbiket nincs hova vinni, a nagyobbik pedig betegséggel küszködik, így őt nem lehetett beíratni az óvodába. Nem volt tehát más választás, mint a nagyszülőket aktivizálni. A szendvicshelyzet tehát előállt: L. Piroska egyik nap apjához, másik nap lányához megy teljesíteni kötelességét, s mindemellett még saját kiscsaládjával, házával és gazdaságával kapcsolatos teendőiről is gondoskodnia kell. Megítélése szerint testvére megtehetné, hogy ettől kezdve gyakrabban jön, vagy több napot marad, de nincsenek azonos véleménnyel egymás helyzetéről, így a feszültségek halmozódni kezdtek.

Az egyetlen lehetőség az igazságos munkamegosztás megtalálására vagy legalábbis megközelítésére, ha mennyiségi szempontokba kapaszkodnak: pontosan meghatározott napok, hetek vagy hónapok alapján működtetik a rotációs gondozást – a rövid időszakok váltogatása a gyakoribb, a három hónaposnál hosszabbra kiterjedő periódusok meglehetősen ritkának számítanak.

G. Klára agyvérzést kapott, azóta két lánya 24 órás váltásban gondoskodik róla. D. Ferenc édesanyját három napos váltásban gondozta négy gyermeke. B. Sára és két testvére abban egyeztek meg, hogy mindenkinél három hónapot tölt édesanyjuk. Zs. Klára és testvére kettőbe osztja az évet, és hat-hat hónapot tölt mindegyiküknél az anya. P. Mihály édesanyja egy-egy évet töltött gyerekeinél.

A továbbiakban olyan gondozási stratégiák bemutatására térek át, amelyek nem igazodnak azon ideológiához, miszerint a család az alapvető bizalmi és szolidaritási háló. Ezeket a közösség vagy deviánsnak tekinti, vagy súrolják a normaszegés határát. Tulajdonképpen három variánsról van szó, melyeket az elítéltségük mértéke alapján rendeztem sorrendbe.

Eltartásos szerződést családon kívüli gondozóval szoktak kötni Tölgyesen. Családon belül ezt szükségtelennek, illetve kellemetlennek tartják. Szüskségtelen, hiszen a legfontosabb bizalmi intézmény maga a család, így ezen belül fölösleges a viszonyokat formalizálni, elégséges a szóbeli megállapodás, vagy a jól bevált, általánosan elfogadott szokásjog. Ugyanakkor kellemetlen, mert a bensőséges, érzelmi tartalmakkal rendelkező kapcsolatok átfordítása kommercializálódott (eltartásért anyagi javak) eltartó – eltartott viszonyba elkerülhetetlenül sérelmeket von maga után. De van példa erre is, bár nagyon ritka. Kötöttek már közjegyzőileg is és házilag is szerződést, melyek mögött valamilyen bizalmatlansági tényező, az örö-

kölendő javak jogi státusának rendezetlensége, illetve valamelyik örökös devianciája, vagy pedig a gondozó telhetetlen vagyonszerzési vágya húzó-dott meg. Nem véletlen tehát, hogy nem tud belépni az elfogadott és kedvelt gondozási stratégiák közé.

A család körein kívüli személy pénzért való megfogadására a gondozási feladatok ellátása végett két ok miatt kerülhet sor. Elsősorban a migráció indokolja. A tölgyesi idősök közül a legtöbbször legalább egyik gyerekük a településen, vagy valamelyik szomszédos faluban, városban él. Ha a családtagok mobilitása miatt mégsem ez a helyzet, akkor is azon igyekeznek, hogy megtalálják a módját annak, hogy a szülőt magukhoz vegyék. Amennyiben ez nem lehetséges, netán nem tudják vállalni, vagy valamelyik fél nem akarja a költözést, nincs más megoldás, mint találni valakit a szomszédok vagy a jó emberek között, aki fizetség ellenében elvégzi a gondozással járó teendőket. A közvélemény megítélésében ez a családi feladatok és felelősség alóli kibújásnak számít. Innen nézve pedig nem meglepő, amikor az amúgy pozitívként elfogadott migrációról egy idős férfi így vélekedik: *„Nem kell vándorolni, a világban mindenütt meg lehet élni, az nem ember, aki elhagyja a hazáját. Meg a családját is elhagyja, csak menjen idegenbe, lásson idegent. Az csavargó, bódorgó ember – énszerintem, én így látom.”*

A családon kívüli munkaerő igénybevételét a szülő (többnyire apákról van szó) deviáns múltja (pl. alkoholizmus), valamint a szülő–gyerek kapcsolat rossz minősége is magyarázhatja. Az utód ugyan nem háritja el teljesen a gondozás kötelezettségét, hiszen pénzt áldoz annak érdekében, hogy az idős megkapja a tisztességes ellátást, de nem érez elkötelezettséget annak érdekében, hogy ő maga végezze el a nem kis nehézséggel járó feladatokat.

Utolsóként az öregotthont említem, ami a gondozási stratégiákon belül a gyerektelenek alternatívájának számít, a családosokat illetően pedig a legnagyobb elutasítással és legnegatívabb megítéléssel rendelkezik. Többnyire annak jelzője, hogy a család kívül van a *normalitáson*. Vagy azért, mert rossz a generációk közötti kapcsolat, és ezért nem vállalják fel a szülő gondozását, vagy pedig azért, mert képtelenek erre devianciájuk (leggyakrabban az alkoholizmus) miatt – az előbbi esettől ez abban tér el, hogy itt többnyire a potenciális gondozó oldalán van valami rendellenesség, míg az előbbi esetben a gondozottal vannak problémák. A közösség helyzetértékelése és lesújtó ítélete így hangzik: *„Ezeknek nincs szegyenök, akik már ilyesmire vetemednek, hogy nem gondozzák el a szülejüket.”*

A gyerektelenek esetében a család helyét a rokonság veszi át, ez lévén a szociális hálónak az a rétege, ami közvetlenül a család után következik, és ami szükség esetén rész- vagy akár teljes feladatokat is átvállalni hajlandó vagy átvállalni kényszerül.¹⁸ A rokonság viszonylag stabil és biztos szolidaritási bázisnak tekinthető, de kötései a családhoz képest kevésbé erősek.

¹⁸ A kapcsolatháló koncentrikus körökként való értelmezéséről lásd UTASI, 2002, 20–29.

Nem köteleznek olyan mértékben sem a külső, sem a belsővé tett morális normák. Csak potenciálisan. Lényegesen nagyobb a szabadság a normák belsővé tételét illetően. A rokonság tágabb halmaz, és az egyes elvárások csak igen csekély mértékben irányulnak meghatározott rokonsági pozíciók felé. A mozgástér viszonylag nagy a tekintetben, hogy kinek kell/kellene vagy ki nyitott egyes feladatok felvállalására. A rokonsági kapcsolat története, a hosszú idők során kialakult viszonyok, a felhalmozott érzelmek, a letisztult és rögzült szelekciók azok, amelyek hatással vannak a rokonságon felmerülő problémák megoldásában való részvételi hajlandóságra. A családon belüli munkamegosztással ellentétben itt a kényszerhelyzet vagy kényszerérzet sokkal kevésbé játszik szerepet, ehelyett viszont az egyéni preferenciák és vonzalmak, az egyéni módon kiépített rokonsági kapcsolat-tartalmak válnak döntővé.

Az idegen gyerek örökbe fogadását Tölgyesen két dolog is akadályozza. Egyrészt nagyméretű bizalmatlanság övezi a rokoni körön kívüli gyereket, ami arra enged következtetni, hogy településünkön a szociokulturális rokonság nem tud a konzangvinálissal egyenértékűvé válni. A vérségi alapot tekintik az egyetlen biztosítéknak a kapcsolat jó működésére. Ez lehet csak a garancia arra, hogy az illető nem hagyja el őket annak érdekében, hogy megkeresse saját vér szerinti kötődéseit, illetve arra, hogy a közöttük lévő kötés jó minőségű maradjon, és ne forduljon át semmi olyasmibe, ami nem vállalható. Mindkét aggodalmat elrettentő példázatokként közkezen forgó folklórszövegek erősítik. *„De nálunk, a mi falunkba az árvaházbú vett ki egy család, de bizon ráfizetett. Az árvaházbú vették ki, egy kisleány vót. Egy nagyon-nagyon ügyes asszon vót, és majd a gyermek mikó fenőtt kifogott a mostohaapjáva.”*

Másrészt a vagyon vér szerinti kontinuitásához való erőteljes ragaszkodás szabályozza az idegen származású gyerekekhez való elutasító viszonyulást. Ha nincsenek is leszármazottaik, és nem lehetséges a vagyon közvetlen közvetítése, már az is megnyugtató, ha legalább a vérségi kapcsolathierarchia szerinti legközelebbi utódra hagyhatják. *„Úgyhogy nagyon boldogan halt meg, hogy a mama nem marad itt magába, és hogy jó kezekbe van, és a Molnár családbú nem is ment ki a lakása, se semmi.”*

Az örökösök potenciális köre tehát a testvérek gyerekeire redukálódik, a választásnak innen kell megtörténnie – legalábbis ezt tartják szerencsésnek. Amennyiben ez nem jár sikerrel, mert nem találnak közöttük olyat, akire kellő mértékben rá akarják és merik bízni magukat, vagy esetleg nem vállalja el őket senki, akkor a kör kiszélesedhet, és szóba jöhetnek más konzangvinális rokonok is, esetleg keresztgyerekek.

Igen ritka azon esetek száma, amikor sem a család, sem a rokonság nem látja el a gondozás feladatait. Kiszolgáltatottságukra és problémáikra a szomszédság csak rész megoldást nyújt, Tölgyesen ugyanis a szociális háló tagoltsága és az egyes státusokhoz kapcsolt jelentéstartományok nem mozdítják el a szomszédokat ilyen irányú felelősségvállalás felé. Két út ma-

rad tehát számukra. Egyrészt az egyház az, aki végső esetekben lépni hajlandó. Erre vonatkozóan két stratégia létezik: fizetség ellenében felkérnek egy vagy több asszonyt a szomszédságból, hogy végezzenek el bizonyos munkákat az idős körül, illetve megszervezik annak lehetőségét, hogy egyházi és alapítványi kereteken belül alkalmazhassanak szociális gondozókat. Másrészt az állam által felkínált alternatívára, az öregotthonra vannak utalva, amivel csak végső esetben élnek, lévén hogy számtalan negatív sztereotípiát kapcsolnak hozzá, és mérhetetlen – sokszor alaptalan – félelmeket társítanak hozzá: „szégyen is, baj is”, „olyan szélsőséges, olyan végső megoldás”, csak a legrosszabb esetben, kényszerhelyzetben elfogadható.¹⁹

Az öregotthonnak megjelenőben van egy ettől lényegesen eltérő értelmezése is. Elvértve ugyan, de felbukkan a fiatalok és az értelmiségiek körében. Két magyarázat húzódik a háttérben: egyrészt az önállóság ideáljának felerősödése és az *öregség = függőség, kiszolgáltatottság* gondolatának elutasítása, másrészt pedig a generációs viszonyok átalakulásával kapcsolatban prognosztizált jövőkép.

„Énszerintem, hogy ne legyek útba, inkább tegyenek be egy öregházba. Én nagyon szeretem a közösséget, a tábort mindig szerettem. Nagymamám azt mondja, hogy ő meghalna, ha betennék az öregotthonba.

Tę el tudnád képzelni magadnak?

Én szeretném. Egyidősök lennének. Ott lennének az öregek, akkor már más a téma, mint a fiataloknál. Én szeretném.

Miért gondolod, hogy terhére lennél a gyerekeidnek?

Azt nem mondom, hogy terhére lennék, de egy öreg mindig mindenbe beleszól, állítólag. Vannak viták, és ezt szeretném elkerülni. Hogyha hozzám jönnek, ne vita legyen, hanem az, hogy hiányzok nekik.

Nem éreznéd úgy, hogyha betennének egy öregotthonba, hogy nem szeretnek, és nem akarnak törődni veled?

Én nem. Én inkább nekik hagynám a házat, éljék az életüket. Én külön szeretnék lenni.

Béla is el tudná így képzelni?

Ő is ezt mondja, igen, a férjem is. Még mondta is mamámnak, hogy mér nem megy oda. Sokkal jobb élete lenne, nem unatkozna, tudna beszélgetni, az ápolók ott vannak bármék pillanatba, nem kell orvost felhívni, hogy tanácsot adjon. Szerintem jó dolog az öregotthon.”

¹⁹ Az időseket ellátó intézményekről a magyar szakirodalomban a legtöbbet SZÉMAN Zsuzsa publikált: 1988, 121–155.; 1989; 1990; 1994a, 3–4.; 1994b, 32–41.; 1995a, 47–60.; 1995b, 3–10.; 1996, 39–45.; 1997, 87–105.; SZÉMAN–UTASI, 1996, 47–62.

Összhatás – befejezés

Az idősgondozást Tölgyesen a függőség és a kiszolgáltatottság tartalmakkal koncepcionalizálják, aminek következtében az életút végső állapotához tartozónak gondolják. Ebből kifolyólag éles határt vonnak a segítség és a gondozás között, illetve igyekeznek minél későbbre halasztani a gondozás elkezdését. Lévén, hogy a harmadik és a negyedik életszakasz közötti különbségtétel a közösség életút-forgatókönyvében nagymértékben függ a segítség és a gondozás fázisainak ilyen jellegű megkülönböztetésétől, ez utóbbi a teljes hanyatlás és a halál előtti állapot jelzője. Amennyiben itt, ezen a ponton kapcsoljuk össze a gondolatmenetet a kapcsolatháló elemzésével, láthatjuk, hogyan strukturálja át a gondozás az idősök és a környezetük közötti kapcsolatokat. Mindenekelőtt az észlelhető, hogy megnövekszik a – kognitív értelemben vett – távolság az idősök és az utánuk következő generációk között, ugyanis a száanalom és a halálfélelem terhe rakódik rá kapcsolatukra. Másrészt pedig az a dilemma érdemel figyelmet, ahogyan az egyes generációk a segítség és a gondozás között lavíroznak, legfőképpen az idősök körül végzett tevékenységek megnevezése/felcímkezése során. És itt visszajutunk a kiindulási ponthoz: innen egészen világossá válik, mennyire negatívan vélekednek a negyedik életszakasról, és mennyire nagyon igyekeznek azt leválasztani a harmadik életkor jelentéstartományáról – idős szeretteiket és magukat egyaránt védve.

IRODALOM

- ANDERSSON, Lars–SUNDSTRÖM, Gerdt
1996 The Social Networks of Elderly People in Sweden. In: LITWIN, Howard (szerk.): *The Social Networks of Older People. A Cross-National Analysis*. 15–29. Westport–Connecticut–London, Praeger Publishers.
- ATTIAS-DONFUT, Claudine–ROZENKIER, Alain
1996 The Lineage-Structured Social Networks of Older People in France. In: LITWIN, Howard (szerk.): *The Social Networks of Older People. A Cross-National Analysis*. 31–53. Westport–Connecticut–London, Praeger Publishers.
- ATTIAS-DONFUT, Claudine–SEGALIN, Matrine (szerk.)
2001 *Le siècle des grands-parents. Une génération phare, ici et ailleurs*. Paris, Éditions Autrement.
- BENGSTON, Vern L.
2001 Beyond Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds. *Journal of Marriage and Family*, 63., 1., 1–16.

- BLUM, Alain
 2003 Socialist Families? In: KERTZER, David I.–BARBAGLI, Marzio (szerk.): *Family Life in the Twentieth Century. The History of the European Family*. Vol. 3., 198–237. Yale University Press, New Haven – London.
- BOURDELAIS, Patrice
 1993 Le nouvel âge de la vieillesse. Histoire du vieillissement de la population. Edition Odile Jacobe, Paris.
- CONNIDIS, Ingrid Arnet–MCMULLIN, Julie Ann
 2002 Sociological Ambivalence and Family Ties: A Critical Perspective. *Journal of Marriage and Family*, 64., 3., 558–567.
 2002 Ambivalence, Family Ties and Doing Sociology. *Journal of Marriage and Family*, 64., 3., 594–601.
- CURRAN, Sara R.
 2002 Agency, Accountability and Embedded Relations: „What’s Love Got to Do With It?” *Journal of Marriage and Family*, 64., 3., 577–584.
- CSEH-SZOMBATHY László
 1971 A család szerepe az öregek ellátásában és életében. In: LÖCSEI Pál (szerk.): *Család és házasság a mai magyar társadalomban*. 147–168. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- DEFRAIN, John–OLSON, David H.
 1999 Contemporary Family Patterns and Relationships. In: SUSSMAN, Marvin B.–STEINMETZ, Suzanne K.–PETERSON, Gray W. (szerk.): *Handbook of Marriage and the Family*. 309–326. New York–London, Plenum Press.
- FEATHERSTONE, Mike–HEPWORTH, Mike
 1997 Az öregedés maszkja és a posztmodern életút. In: FEATHERSTONE, Mike–HEPWORTH, Mike–TURNER, Bryan S.: *A test. Társadalmifejlődés és kulturális teória*. 126–150. Budapest, Józsefvev Könyvek.
- FEATHERSTONE, Mike–WERNICK, Andrew
 1995 Introduction. In: FEATHERSTONE, Mike–WERNICK, Andrew (szerk.): *Images of Aging. Cultural representations of later life*. 1–15. Routledge, London–New York.
- FEATHERSTONE, Mike–WERNICK, Andrew (szerk.)
 1995 *Images of Aging. Cultural representations of later life*. 1–15. Routledge, London–New York.
- GANONG, Lawrence–COLEMAN, Marilyn–MCDANIEL, Annette Kusgen–KILLIAN, Tim
 1998 Attitudes Regarding Obligations to Assist an Older Parent or Stepparent Following Later-Life Remarriage. *Journal of Marriage and Family*, 60., 3., 595–610.
- GRANOVETTER, Mark
 1991 A gyenge kötések ereje. A hálózatelemzés felülvizsgálata. In: ANGELUSZ Róbert–TARDOS Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. 371–400. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet.

- IKKINK, Karen Klein–TILBURG, Theo Van–KNIPSCHER, Kees C. P. M.
1999 Perceived Instrumental Support Exchanges in Relationships Between Elderly Parents and Their Adult Children: Normative and Structural Explanations. *Journal of Marriage and Family*, 61., 4., 831–844.
- KILLIAN, Timothy–GANONG, Lawrence H.
2002 Ideology, Context and Obligations to Assist Older Persons. *Journal of Marriage and Family*, 64., 4., 1080–1088.
- KOHLI, Martin
1996 *The Problems of Generations: Family, Economy, Politics*. Budapest, Collegium Budapest.
- LAWTON, Leora–SILVERSTEIN, Merrill–BENGTSON, Vern
1994 Affection, Social Contact and Geographic Distance Between Adult Children and Their Parents. *Journal of Marriage and Family*, 56., 1., 57–68.
- LEE, Eunju–SPITZE, Glenna–LOGAN, John R.
2003 Social Support to Parents-In-Law: The Interplay of Gender and Kin Hierarchies. *Journal of Marriage and Family*, 65., 2., 396–403.
- LITWIN, Howard (szerk.)
1996 *The Social Networks of Older People. A Cross-National Analysis*. Westport–Connecticut–London, Praeger Publishers.
- LUESCHER, Kurt
2002 Intergenerational Ambivalence: Further Steps in Theory and Research. *Journal of Marriage and Family*, 64., 3., 585–593.
- LUESCHER, Kurt–PILLEMER, Karl
1998 Intergenerational Ambivalence: A New Approach to the Study of Parent – Child Relations in Later Life. *Journal of Marriage and Family*, 60., 2., 413–425.
- POCHET, Pascal
1997 *Les personnes âgées*. Paris, Édition La Découverte.
- PYKE, Karen
1999 The Micropolitics of Care in Relationships Between Aging Parents and Adult Children: Individualism, Collectivism and Power. *Journal of Marriage and Family*, 61., 2., 661–672.
- SEGALEN, Martine
2003 Kinship Ties in European Families. In: KERTZER, David I.–BARBAGLI, Marzio (szerk.): *Family Life in the Twentieth Century. The History of the European Family*. 350–376. Vol. 3. Yale University Press, New Haven–London.
- SHUEY, Kim–HARDY, Melissa A.
2003 Assistance to Aging Parents and Parents-In-Law: Does Lineage Affect Family Allocation Decisions? *Journal of Marriage and Family*, 65., 2., 418–431.

- SILVERSTEIN, Merrill–BENGTSON, Vern L.
 1997 Intergenerational Solidarity and the Structure of Adult Child – Parent Relationships in American Families. *American Journal of Sociology*, 103., 2., 429–460.
- STEIN, Catherine H.–WEMMERUS, Virginia A.–WARD, Marcia–GAINES, Michelle E.–FREEBERG, Andrew L.–JEWELL, Thomas C.
 1998 Because They’re My Parents”: An Intergenerational Study of Felt Obligation and Parental Caregiving. *Journal of Marriage and Family*, 60., 3., 611–622.
- SZÉMAN Zsuzsa
 1988 Az időseket ellátó intézményrendszer. In: SZÉMAN Zsuzsa (szerk.): *Nyugdíjkor(határ)?* 121–155. Budapest, Kossuth Könyvkiadó–Magyar Nők Országos Tanácsa.
 1989 *Pensioners on the Labour Market. A Failure is Welfare*. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet.
 1990 *Old and Hungary*. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet.
 1994a Az időskorúak gondozásának problémái – innovatív megoldások. *Demográfia*, 3–4.
 1994b Az ipari vállalatok munkaerőpolitikája és az idősek. *Esély*, 2., 32–41.
 1995a A társadalmi öregedés és következményei az idősgondozásban. Állami – nem állami szereplők. *Esély Füzetek*, 2., 47–60.
 1995b A banki szektor munkaerőpolitikája és az idősek. *Esély*, 3., 3–10.
 1996 Az idősek helyzete az átalakuló magyar társadalomban. In: GÁTHY Vera–SZÉMAN Zsuzsa (szerk.): *Öregedés Közép-Európában. Szociális-technikai innováció*. Disputa Könyvek 5., 39–45. Budapest, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja.
 1997 Szükségletek, innovációk és normák az egri idősgondozásban. *Esély*, 4., 87–105.
- SZÉMAN Zsuzsa–UTASI Ágnes
 1996 A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Budapesti Központjának szerepe az idősek életében. In: GÁTHY Vera–SZÉMAN Zsuzsa (szerk.): *Öregedés Közép-Európában. Szociális-technikai innováció*. Disputa Könyvek 5., 47–62. Budapest, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja.
- TURAI Tünde
 2003 Az öregség többféle arca. In: TOMISA Ilona (szerk.): *Hárompatak. Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán*. 227–250. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
 2004 *Az életút végén. Szilágyborzási öregek társadalmi helyzetének vizsgálata*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- UTASI Ágnes
 2002 A bizalom hálójája. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

- WILLSON, Andrea E.–SHUEY, Kim M.–ELDER, Glen H.
2003 Ambivalence in the Relationship of Adult Children to Aging Parents and In-Laws. *Journal of Marriage and Family*, 65., 4., 1055–1072.
- YAN, Yunxiang
1996 *The Flow of Gifts. Reciprocity and Social Networks in a Chinese Village*. Stanford, Stanford University Press.

TÜNDE TURAI

THE NOTION OF OLD AGE FROM THE
PERSPECTIVE OF CAREGIVING

The analysis of caregiving is extremely fruitful in interpreting broader cultural and social issues. On the one hand it helps us to reveal the cognitive category of the old age as understood in the investigated community, and on the other hand it shows the attitudes and relations toward old age and the elderly, as caregiving is not only an issue of health care, but it is also a mentally and socially constructed duty.

Caregiving reveals the cultural definition of the old age and that of the elderly in the local community. Since it is related to notions like decline, defencelessness, dependence, it leads to the internal division of the category of old age, and helps us to understand why elderly people are rejected socially and why they are portrayed with negative stereotypes. Moreover we can also clarify why old age is understood as second childhood.

At the same time this analytical perspective is also very fruitful in investigating social networks and social hierarchies. Even if caregiving simultaneously belongs to the spheres of responsibility and competence of individuals, families, communities and of the state, these alternative competencies are not equal in terms of social acceptance. The mode how the community sets hierarchies among the role of the different actors, how these alternative forms of caregiving are applied and evaluated shows the communal perception of social structures and hierarchies between different types of social relations.